

UNIV. BUCUREȘTI
FACULTATEA DE ISTORIE
PRE- ȘI PROTOISTORIA ROMÂNIEI, MODUL: TRACI, GEȚI, DACI
ÎN SURSELE SCRISE ȘI ARHEOLOGICE

Conf. univ. dr. Monica Chicideanu-sandor

TEME PENTRU PREEXAMEN

TEMA NR. 1

NEOLITICUL (6600 – 3800/3700)

Neoliticul, epoca nouă pietrei, este o epocă în care se schimbă radical relația ora-mediu. Schimbarea climei, mai precis încălzirea și stabilizarea ei, în jur de 10.000, a modificat radical modul de viața al oamenilor în această etapă cronologica. Numele epocii subliniază un fapt remarcabil, dar care nu este însă cel mai important: acela că în această epocă se folosește o nouă tehnică de prelucrare a pietrei, șlefuirea, dublată de perforare. Materia primă de bază pentru confecționarea uneltelor rămâne, în continuare, piatra. Vechea tehnică a ciopririi continuă să fie utilizată. De o importanță capitală este trecerea de la economia de tip prădalnic, ocupativ, la cea productivă, prin apariția și dezvoltarea unor ocupații cu totul noi:

1. cultivarea primitivă a plantelor;
2. domesticirea și creșterea animalelor;
3. meșteșugurile casnice: împletitul, torsul țesutului, olăritul
4. meșteșugurile specializate: metalurgia aramei și a aurului și olăritul

Drept urmare, vechile ocupații: culesul, vânătoarea și pescuitul trec pe plan secundar, având însă, în continuare, o anumită pondere, procentual din ce în ce mai redusă, în asigurarea mijloacelor de subsistență. Raportul dintre cele două ocupații devenite de bază, cultivarea plantelor și creșterea animalelor, este variabil de la o arie culturală la alta, dar și în timp. În general, economia neolitică s-a axat pe cultivarea plantelor, doar la sfârșitul eneoliticului și mai apoi în epoca de tranziție se înregistrează o tendință de mărire a ponderii creșterii animalelor în detrimentul cultivării, datorită pătrunderii în spațiul est european a unor populații intrusive, crescătoare de vite în turme mari, populații venite din stepele nord-pontice.

CONSECINȚELE PROCESULUI DE NEOLITIZARE

Consecințele apariției economiei productive sunt multiple. Le

vom aminti doar pe cele mai importante:

1. Scăderea dependenței omului față de natură și capriciile ei;
2. Multiplicarea mijloacelor de subzistență, care are care înseamnă o epocă mai prosperă, care se caracterizează printr-un sensibil spor demografic, dar și printr-o oarecare creștere a duratei medii de viață.

3. Trecerea pe plan secundar a vechilor ocupații, vânătoarea sau pescuitul și dezvoltarea, cu precădere, a cultivării a dus la o mai mică mobilitate în spațiu, la fixarea comunităților umane în spațiu, fenomen care devine mai evident în ultima parte a neoliticului, când se poate vorbi de o sedentarizare totală.

4. Habitatul cunoaște modificări totale. Sunt abandonate cvasi-total peșterile, se dezvoltă așezările stabile constituite din locuințe, de obicei de suprafață, solide, durabile, confortabile, generoase prin spațiul destinat locuirii.

5. Se modifică radical tipul de alimentație, fapt cu o serie de consecințe pentru gradul de sănătate al comunităților umane. Schimbările sunt în general benefice, dar se constată și urmări negative (aparitia cariilor dentare, spre exemplu, datorată consumului repetat de cereale)

6. Au loc modificări în plan religios, sunt abandonate vechile divinități protectoare ale vânătorului și vânatului, fiind acum adorate cu precădere divinități protectoare ale ogoarelor și ale fertilității, deci legate de noile ocupații.

7. Apar stereotipii de înmormântare a defuncțiilor, care se constituie în obiceiuri funerare, iar spre finele neoliticului se răspândește practica înmormântărilor extramuros, în spații strict delimitate, cimitire.

8. Noul tip de economie are și un puternic impact ecologic. Nevoia de terenuri cultivabile, în condițiile unei agriculturi primitive, de tip extensiv, a dus la un amplu proces de deforestizare.

9. Se constată, de asemenea, ca omul devine mai activ decât în epocile anterioare, acorda mai mult timp muncii, crește efortul fizic și timpul acordat activităților care au menirea de a asigura subzistența.

Neoliticul reprezintă o altă atitudine față de natură și față de viață în general, este o stare psihică nouă care se caracterizează printr-o preocupare constantă pentru viitor.

PERIODIZAREA NEOLITICULUI

Pentru neoliticul de pe teritoriul României au fost definite următoarele etape:

1. Neoliticul timpuriu (6600 – 5500) – cu culturile Cârcea-Gura Baciului (în Oltenia și vestul

Transilvaniei intracarpătice), Stârcevo-Criș (pe aproape întreg teritoriul României, mai puțin

Dobrogea și NV Transilvaniei) și Ciumești – Pișcolț (în NV Transilvaniei).

2. Neoliticul dezvoltat (5500 – 5.000) – cu cultura ceramicii liniare (în nordul României).

Vinca timpurie (în Banat și Oltenia), Lumea Nouă (în Transilvania), Dudești (în Muntenia).

Hamangia, faza incipientă (în Dobrogea)

3. Eneoliticul care a fost divizat în eneolitic timpuriu (5.000 – 4500) și eneolitic târziu (4500

3800/3700). Denumirea vine de la latinescul eneus = aramă. Termenul este sinonim cu cel de chalcolitic care vine de la grecescul chalkos = aramă. Eneoliticul timpuriu este reprezentat de culturile Boian (centrul și sudul Munteniei), Vădastra (între Olt și Jiu), Hamangia

(Dobrogea), Stoicani-Aldeni (zona de curbură a Carpaților, sudul Moldovei), Precucuteni

(Moldova), Vinca-Turdaș (Transilvania și Banat). În eneoliticul târziu evoluează culturile Cucuteni-Ariuşd (Moldova și jumătatea estică a Transilvaniei), Sălcuța (Oltenia), Gumelnița (Muntenia și Dobrogea), Tiszapolgár-Românești (Banat și Crișana) și Bodrogheresztúr-Gornești (la vest de Munții Apuseni), De cea Mureșului (Transilvania).

Cernavoda I (pe linia Dunării).

I ORIGINILE NEOLITICULUI ÎN SPAȚIUL ACTUAL AL ROMÂNIEI

G. Childe, în 1929, a introdus în literatură termenul de revoluție neolitică, termen care presupune că în noua epocă se face un salt uriaș, brusc și rapid. Termenul este destul de

— \ discutabil. Sigur că, comparând trăsăturile generale ale celor două epoci, paleoliticul și

— A neoliticul, cea de-a doua pare revoluționară prin multiplele

elemente de noutate. Totuși, trecerea de la paleolitic la neolitic a fost un proces complex și de lungă durată. În Orientul Apropiat, Mijlociu și în Africa de NE cultivarea și domesticirea s-au realizat într-un interval larg de timp, care corespunde mileniilor 9 – 7. De altfel, domesticirea este un proces complex, de durată. A trecut mult timp până au fost domesticite toate animalele de bază. Mai mult, în Orient a existat un neolitic aceramic (la Hacilar, Catal Hviyuk, Jerichon), deci nu toate trăsăturile noii epoci au apărut concomitent. În alte zone, apariția noilor ocupații este concomitentă și bruscă. Este, de obicei, cazul continentului european, implicit și al zonei noastre. Aceste constatări au făcut să se vorbească despre existența unor centre nucleare de invenție, de unde, mai apoi, noile invenții s-ar fi răspândit destul de rapid, fie prin deplasări de populații, fie prin procese de aculturație, prin preluarea de idei, modele, artefacte din aproape în aproape. Ca centre primare de invenție, deci donatoare, au fost acceptate a fi fost Orientul Apropiat și Mijlociu pentru milenii 9 – 7, Japonia și China, dar numai pentru ceramică, pentru milenii 8 – 7 și America Centrală pentru milenii 5 – 2. Cel mai apropiat centru de invenție față de Europa și de noi este cel din Orient, drept pentru care se caută originile neoliticului european în această zonă. Contribuții științifice mai noi admit posibilitatea pluralității nucleare, adică consideră că ar fi putut exista și alte centre de invenție în Europa, acolo unde paleofauna și paleoflora dispunea de specii și soiuri care se pretau cultivării și domesticirii, deci acolo unde au fost depistați în stare sălbatică strămoși ai unor plante și animale cunoscute, la nivelul neoliticului timpuriu, sub formă cultivată sau domestică. Ce i-a determinat pe oameni să ajungă la cultivare și domesticire, deci la conceptul de rezervă? Cel mai probabil schimbările climatice (încălzirea climei) din epoca postglaciară, care au dus la dispariția unor animale sau la retragerea altora spre zonele cu climă rece, fapt cea a dus la diminuarea resurselor de vânătoare.

În ceea ce privește termenul pus în circulație de Childe, acela de revoluție neolitică, el este azi depășit. În centrele de invenție trecerea nu a fost deloc bruscă. Faptul că a existat neolitic aceramic este o dovadă. Cultivarea se pare că a apărut prima. Și în cazul cultivării și în cazul domesticirii au existat o serie de etape intermediare, care au presupus familiarizarea cu soiurile sălbatice și o tot mai mare

apropiere față de animalele sălbatice. Termenul de revoluție poate fi, eventual, acceptat pentru acele spații unde neolitizarea s-a realizat prin colonizare. Aici animalele domestice, plantele și ceramica au apărut toate deodată și brusc. Este paradoxul neoliticului, căci asistăm la o revoluție exact în acele spații care nu ai făcut niciun pas concret și niciun efort, care nu și-au adus niciun aport inventiv care și grăbească trecerea la neolitic.

În ceea ce privește trecerea la neolitic pe teritoriul actual al României, se constată e în mezolitic a existat o singură cultură care ar fi putut, eventual, evolua în sens neolitic Schela Cladovei (dezvoltată în partea de sud a Banatului), în arealul căreia este atestat pentru prima dată un animal domestic, câinele, ca și interesul pentru o graminee în stare sălbatic din specia cerealia. Termenul de cultivare este însă prea pretențios, mai potrivit este spunem că populațiile Schela Cladovei întrețineau o vegetație spontană de tip cerealia. Pare, însă, că această cultură nu a evoluat în sens neolitic. Adică nu au fost constat elemente de continuitate între cultura ei materială și cultura materială a neoliticului timpuriu din această zonă. Gramineele cunoscute și cultivate în neoliticul timpuriu din spațiul actual al României ca și mare parte a animalelor domestice nu-și au strămoși în această zonă, pal lor de origine fiind una orientală sau sud-balcanică. Mai mult, cea mai veche ecran neolitică din România, aparținând culturii Cârcea-Gura Baciului, prezintă asemănări formă, tehnică de ornamentare și motive decorative (pictură cu linii și buline albe ceramica de tip proto-Seslo din Grecia și cu ceramica Karanovo I din Bulgaria. E urmare, azi este împărtășită cuasi total teoria conform căreia neoliticul din spațiul nostru un fenomen de import, datorat unui proces de roire și migrație pornit din sudul

11

Balkanice al unei populații care, în urma unui spor demografic, a plecat spre nord, în căutare de noi terenuri care se pretau cultivării. Aceste populații ar fi adus cu ele tehnica de confecționare a ceramicii, semințe și ar fi venit însoțită de animale gata domesticite. Se vorbește de mai multe valuri de migrație dinspre sud. Primul ar fi dus la apariția culturii Cârcea-Gura Baciului, cea mai timpurie cultură neolitică, care a evoluat în Oltenia, SV Transilvaniei, ajungând până în zona Clujului. Populația creatoare a acestei culturi a venit din Grecia, înaintând pe

văile râurilor și traversând Bulgaria. Al doilea val de populații sudice a dus la formarea culturii Stârcevo-Criș. Aceste populații au traversat NE Jugoslaviei și au pătruns mai întâi, pe Valea Dunării, în Banat, Oltenia și o parte din Muntenia. Din Banat s-au extins spre Crișana și Transilvania, iar mai apoi au trecut prin păsurile Carpaților Orientali spre Moldova, ocupând un spațiu extrem de larg, aproape întregul areal al României de azi (excepție fac Dobrogea și NV Transilvaniei), la care se adaugă spații din fosta Iugoslavie și Ungaria.

CARACTERISTICILE GENERALE ALE NEOLITICULUI

1. CULTIVAREA PLANTELOR

Cultivarea plantelor este ocupația de căpătâi, care asigură baza alimentației. Se cultivă, în primul rând, o serie de cereale:

1. grâul (lat. triticum) – sunt atestate în zona noastră: triticum monococcum, dicoccum, vulgare, compactum, destivum, spelta și durum. Grâul este cultivat în toate ariile culturale.

2. orzul (lat. bordeum vulgare);

3. secara (lat. secale) – atestată mai ales în sudul României, în arie Gumelnița;

4. meiul (lat. panicum miliaceum);

5. ovăzul (lat. avena sativa)

6. hrișcă

7. borceagul

Dintre leguminoase sunt atestate bobul, mazărea, linte, iar dintre plantele tehnice cânepa și inul. Dintre pomii fructiferi este atestat doar mărul în aria Cucuteni

Cu privire la soiurile de cereale cultivate trebuie făcute câteva observații. Triticum monococcum are ca strămoș pe triticum boeoticum, care a exista în stare naturală în Orient, Caucaz și în sudul Pen. Balcanice. Inițial a fost cultivat în Asia Mică, de unde cultura lui s-a răspândit pe spații foarte largi, grație faptului că a fost un soi nepretențios, care s-a adaptat extrem de bine la orice condiții de relief, între 0-2000 m. Azi, acest soi a fost abandonat. Triticum dicoccum a existat în stare sălbatică doar în Iordania și Israel. Se cultivă și astăzi, fiind un soi care s-a adaptat foarte bine în zonele cu relief înalt. Triticum destivum și compactum sunt hibrizi ai primelor două soiuri. Orzul (bordeum) este cunoscut în stare sălbatică (bordeum spontaneum) în Asia Mică, Liban, Palestina, Iran și Irak, deci originea

lui este tot orientală. În general, soiurile cultivate la nivelul neoliticului nu au antecedente locale, nu au existat în stare sălbatică în spațiul nostru, fapt ce se constituie într-un argument pentru teoria neolitizării ca fenomen de import.

Privitor la cultivare trebuie făcute câteva observații foarte importante. Inițial, adică la nivelul neoliticului timpuriu, se fac experimente în materie de cultivare, în sensul că se cultivă pe aceeași tarla mai multe soiuri de grâu, semn că nu se cunoșteau foarte bine calitățile fiecărui soi și modul în care se adaptează acestea la factorii de mediu, climă, condiții de umiditate și relief. Prin cultivarea concomitentă, comunitățile își asigurau, indiferent de capriciile vremii, un minimum de cereale. În timp, se acumulează experiență și se fac observații riguroase asupra fiecărui soi în parte, drept urmare se abandonează soiurile nepotrivite, fiind selectate și cultivate doar cele care se adaptează perfect la condițiile de relief și climă ale unei zone date. Spre exemplu, în neoliticul final, în arie Gumelnița, comunitățile se fixează la triticum vulgare, iar în aria culturii Cucuteni din Moldova soiurile agreeate sunt triticum compactum și vulgare.

Uneltele folosite pentru cultivare sunt destul de primitive: plantatorul, săpăliga din corn de cerb, de aceea termenul cel mai potrivit este cel de grădinărit. Spre sfârșitul neoliticului se bănuiește că ar fi apărut deja un plug primitiv din lemn, numit aratru. Există doar puține indicii în acest sens: o statueta de lut care pare a reprezenta o vită înjugată, care a fost descoperită în aria culturii Tripolie din Basarabia; câteva oase de bou castrat provenite din aria culturii Vădastra (neolitic mijlociu) despre care se crede că a fost castrat în ideea de a fi folosit ca animal de tracțiune. De asemenea se cunosc unele unelte din corn de cerb care ar fi putut fi folosite drept brăzdare. La acestea se adaugă faptul că, în eneolitic, populațiile sunt total sedentarizate, semn că fuseseră găsite soluții pentru o profitabilă exploatare a solului. Desigur că nu avem certitudinea ca soluția a fost aratru, tot atât de bine putea fi descoperirea asolamentului sau a îngrășământului natural. Având în vedere că uneltele au fost destul de primitive, au fost exploatate mai ales solurile afânate, nisipoase, numite ușoare, care, de obicei, nu sunt foarte bogate în substanțe nutritive.

Metodele de cultivare sunt la fel ca și uneltele. Cultivarea

repetată a aceluiași lot cu aceeași plantă, ducea la epuizarea solurilor, fapt care explică semisedentarismul neoliticului timpuriu, adică frecvența strămutare a vetrei satului, desigur nu la distanțe foarte mari, ci într-un areal îngust cu care comunitățile erau familiarizate. Pentru defrișarea pădurilor, care acopereau spații foarte largi, a fost folosit focul. Este posibil ca paieile rămase după recoltare să fi fost și ele incendiate mai ales că este încetățenită și azi părerea falsă că incendierea resturilor de vegetație duce la îngrășarea pământului. Azi s-a demonstrat că urmările incendierii pot fi pozitive doar un an (arderea duce la creșterea procentului de potasiu din sol) și că repetarea acestei operațiuni la nesfârșit duce la epuizarea solului. Se bănuiește că, spre finele neoliticului, s-ar fi cunoscut deja rotația culturilor și lăsarea pamatului în pârloagă, deci asolamentul și că așa s-ar explica, mai degrabă, sedentarizarea totală. Spre exemplu cultivarea unor leguminoase, precum bobul și mazărea, pe un teren epuizat are urmări benefice pentru sol care se îmbogățește cu azot. Arheologia nu are mijloace pentru a stabili dacă s-au folosit îngrășăminte pentru îmbunătățirea calităților solului. Este totuși foarte probabil să fi fost folosit bălegarul în acest sens. Cât privește îmbunătățirile funciare de tipul irigațiilor cunoscute din Mesopotamia sau Egipt, nicăieri în Europa ele nu sunt atestate atât de devreme. Doar în Spania se cunosc din chalcolitic, deci spre finele neoliticului.

Gramineele erau recoltate fie prin smulgere cu tot cu tulpina, după care erau legate și transportate spre așezări în baloti, fie prin tăierea cu secera. Este atestată o secera realizată din corn, care avea un jgheab în care erau fixate microlite din silex, lipite cu rasini, care constituiau tăișul secerei. Uneori se recoltau în prima fază doar spicele și abia ulterior și paieile. Acest lucru este sugerat de faptul că uneori ceramica neolitică conține ca degresant exclusiv pleava rămasă după recuperarea boabelor.

Nu avem nicio informație cu privire la lotificarea suprafețelor cultivate, cum există pentru Mesopotamia (canale de irigație) sau China (fântâni). Terenul cultivat era situat în afara așezărilor, nu departe de ele. Casele sunt prea concentrate în spațiu ca să permită cultivarea intravilană. Loturile cultivate, pe de altă parte, nu puteau fi foarte departe de așezări pentru că nu erau cunoscute încă mijloacele de transport (carul). Nu se știe dacă pământul era exploatat în

devălmășie, de întreaga comunitate, sau de către familiile individuale. În general, este credibila ideea ca participau la activitățile agricole toți membri valizi ai colectivității, indiferent de sex sau vârstă. Apariția aratrului este posibil să fi dus la propulsarea bărbatului în activitățile de cultivare mai mult decât înainte.

2. DOMESTICIREA ȘI CREȘTEREA ANIMALELOR

De un real folos pentru studierea domesticirii și creșterii animalelor le aduce paleozoologia, care poate stabili specia și vârsta de sacrificare a animalelor pe baza studierii resturilor osteologice. Mai nou studierea ADN-ului permite stabilirea arborelui genealogic al speciilor domestice actuale. Toate animale domestice au fost domesticite pentru prima dată în Orient, inclusiv câinele despre care s-a crezut că ar fi apărut mai întâi în Europa. Azi este o certitudine că pe la 12.000 fusese deja domesticit la Shanidar, în Irak, precum și în Iran, ori din Europa se cunoaște doar din jurul anului 10.000. Studii de dată recentă aduc noutatea ca el ar fi existat deja în jur de 15.000 în Estul Asiei. Zona orientală de invenție cuprinde Iranul (Ali Kosh), Irakul (Shanidar), Anatolia (Hacilar, Can Hasan), Siria (Ras Shamra), Palestina (Jerichon). Domesticirea ca process este foarte greu de reconstituit, motiv pentru care azi avem mai multe scenarii posibile. Unul dintre acestea ar fi adoptarea de pui de animale de către comunitățile de vânători. Acest scenariu este de admis mai ales în cazul câinelui, animal care era util vânătorilor. Un alt scenariu presupune gestionarea animalelor sălbatice și vanarea selectivă a animalelor, spre exemplu a celor bătrâne sau a celor aflate în exces. Tot pe baze logice se presupune că între vânătoare și domesticire au existat câteva etape intermediare, care, desigur, nu pot fi confirmate pe cale arheologică. Aceste etape ar fi:

1. urmărirea animalelor domestice în deplasările lor;
2. supravegherea, păzirea turmelor aflate în stare de libertate;
3. Îngrădirea turmelor în țărcuri și asigurarea hranei acestora;
4. Înmulțirea turmelor în stare de captivitate.

Practic este foarte dificil de stabilit momentul în care un animal a devenit domestic. Domesticirea duce în timp la modificări morfologice și comportamentale ale animalelor datorită selecției controlate de către om. Dintre modificările morfologice pot fi amintitecele ce țin de talia animalelor, de culoare, atrofierea coarnelor.

Printre modificările comportamentale ar fi de amintit în primul rând comportamentul pașnic în prezenta omului care trebuie să fi fost importanta, dar și altele, spre exemplu scăderea vitezei de deplasare. Se consideră că o etapă importantă în domesticirea animalelor este momentul în care se constată o riguroasă selecție a speciilor și apar stereotipii la vârsta de sacrificare a animalelor, în funcție de animal, fapt care oferă posibilitatea perpetuării speciei, dar și exploatarea la maxim a unui animal (ne gândim la folosirea animalului nu numai pentru carne, ci și pentru obținerea unor produse secundare, derivate).

Căinele are trei posibili strămoși: lupul, coyotul și șacalul. Analizele recente de AND indica lupul ca stromosul cel mai probabil și îndepărtat al câinelui.

Oaia a fost domesticită în Orient, în intervalul 9.000 – 8.000, pornindu-se de la muflonul roșu. Ea apare în Asia Mică, Iran și Cipru. O specie de muflon (muflonul de Corsica) care s-a pretat domesticirii a trăit și în sudul Europei în Corsica, Sardinia, Sicilia, Spania și Grecia, dar nu este încă sigur că ea a fost domesticită independent de centrele orientale. Cea mai veche oaie domestică este atestată la Shanidar, în Irak.

Capra a fost domesticită în jur de 7.000, se pare în Palestina. O specie de capră sălbatică, care se preta domesticirii, a trăit și în Europa. De precizat este faptul că la capră procesul de domesticire nu este ireversibil, mai precis o capră domesticită poate redeveni sălbatică.

Porcul domestic este cunoscut pe la 7.000 la Ras Shamra (Siria), cam la aceeași data în China, 6500 la Jarmo și 6200 la Nea Nikomedia (în Grecia).

Tot în mileniul 7 este atestat și boul domestic în Grecia de nord. Strămoșul său sălbatic, bos primigenius, a existat în paleolitic în întreaga Europă, inclusiv în spațial nostru.

Calul va fi târziu domesticit, în intervalul 4.000 – 3.000, cel mai probabil pe la 3500, în Asia Centrală. Cea mai optimista data ar fi în jur de 4.000, estimata pentru Ucraina.

În spațial actual al României existau în fondul genetic bos primigenius, sus scrofa și calul sălbatic, dar în pofida acestui fapt, în zona noastră nu s-a ajuns la domesticirea lor de către comunitățile

locale... Pe teritoriul nostru, primele animale domestice, excepție făcând câinele cunoscut din mezolitic, apar cu cea dintâi cultură neolitică: Cârcea-Gura Baciului. O statistică făcută pe resturile osteologice de la Cârcea indică 76 % animale domestice, iar alta de la Gura Baciului 96 %. Procentele foarte ridicate de oase de animale domestice indică o trecere bruscă de la vânătoare, ca forma de asigurarea a subsistenței la creșterea animalelor domestice, fără etape intermediare. De asemenea, acest procent arată că vânătoarea a fost abandonată cvasi-total. În neoliticul românesc nu se cunoaște nicio cultură în aria căreia ponderea vânătoriei să fi fost mai mare decât cea a creșterii animalelor.

A existat o ierarhie a animalelor domestice, procentual vorbind, care este valabilă pentru toate culturile neolitice, cu foarte puține excepții. Cele mai numeroase au fost bovinele, urmate de ovi-caprine, porcine și câini. O excepție este înregistrată în faza a II-a a culturii Sălcuța, fază în care predomină ovi-caprinele, urmate de porcine și doar pe ultimul loc bovinele. În general, creșterea numărului de porci indică o sedentarizare totală.

Se constată o preocupare pentru selecția speciilor de animale în funcție de zona de relief, fiind alese acelea care se adaptează cel mai bine la condițiile de mediu. Vârsta de sacrificare este foarte importantă pentru că ea precizează modul în care este exploatat un animal. Porcul este întotdeauna sacrificat în jurul vârstei de un an, când atinge maximum de greutate. Creșterea lui după această vârstă este inutilă pentru că sporurile în greutate sunt de aici încolo neglijabile. Oaia întâlnită în neoliticul românesc are 60 cm la greabăn și are ca strămoș pe *ovis orientalis*. Oaia este sacrificată la o vârstă cuprinsă între 4 – 10 ani, fapt ce indică că ea este folosită și pentru lapte și lână și că este asigurată și perpetuarea speciei. În cazul bovinelor, vârsta de sacrificare diferă în primul rând în funcție de sex. Femelele sunt sacrificate la vârste mai avansate decât masculii, care sunt sacrificați în momentul în care ajung la greutatea mazuimă. Doar după ce bovinele au început a fi folosite ca animale de tracțiune, a crescut vârsta de sacrificare a masculilor care, în prealabil, erau castrați. Castrarea bovinelor este atestată prima dată la nivelul culturii Stârcevo-Criș.

În ceea ce privește calul, deși s-a făcut afirmația că în aria culturii Vădastra ar fi fost descoperit deja din neoliticul dezvoltat un

cal domestic de talie mică, utilizat la călărie, descoperirea este singulară, neconfirmată de alte descoperiri și foarte îndoielnică. Nu există alte atestări de cal domestic la acest nivel cronologic, ba chiar în epoca de tranziție ele sunt foarte puține în Europa. De abia în epoca bronzului calul a fost folosit pentru scopuri utilitare.

3. MEȘTEȘUGURI SPECIALIZATE OLĂRITUL

Apariția ceramicii.

Cifra avansată pentru apariția ceramicii în Orientul Apropiat (Fenicia-Byblos, Iran și Siria) ca și în Japonia se situează în jur de 8.000 î.e.n., deci ceva mai târziu, comparativ cu cultivarea plantelor sau creșterea animalelor. Așadar, în Orientul Apropiat a existat și un neolitic aceramic. Fără îndoială că omul, înainte de-a fi inventat ceramica, a folosit recipiente din alte materiale: din piatră, din lemn scobit, coșuri împletite din nuiele, poate și lutuite ca să poată adăposti lichide, realizate din fructe cu coajă lemnoasă, burdufuri din piele sau chiar tigve de animale. Ceramica se bănuiește că a apărut mai întâi la populații cultivatoare de plante, pentru că ele erau mai stabile în spațiu, cele de păstori, fiind nomade, preferau recipiente ușoare și insacabile, realizate din lemn sau piele. Prin urmare, apariția ceramicii este legată de sedentarizarea comunităților umane. Pe teritoriul nostru nu a existat neolitic aceramic, deci ceramica apare deodată cu cea mai timpurie cultură neolitică: Cârcea-Gura Baciului.

Importanța ceramicii

Ceramica este pentru arheolog extrem de importantă, fiind artefactul pe baza căruia au fost definite grupele culturale cunoscute până în prezent și ariile lor de răspândire. De asemenea, pe baza tipologiei ceramicii și a evoluției ei în timp, au fost periodizate aceste culturi. De o deosebită valoare este ceramica pentru surprinderea unor legături interculturale, a unor relații de schimb sau chiar a unor mișcări de populații, toate făcându-se pe baza surprinderii unor tipuri ceramice intrusive. Pe baza studiului ceramicii pot fi depistate centrele de olari și arealul deservit de acestea. De asemenea studiul ceramicii poate da informații despre viața cotidiană a unei epoci: nutriție și rafinamente culinare sau despre viața religioasă, știut fiind faptul că o serie de vase au fost folosite exclusiv în oficierea unor ritualuri religioase (vasele pentru libații sau de ofrandă, vasele antropomorfe și zoomorfe). Calitatea ceramicii poate fi expresivă și în departajarea

indivizilor din punct de vedere al statutului social. Gustul artistic sau lipsa lui, atunci când este vorba de forme ceramice, motive sau tehnici decorative utilizate, poate indica deosebiri în ceea ce privește prosperitatea unei comunități sau a unui grup din cadrul acesteia. Ceramica poate fi și un mijloc de datare, prin folosirea a doua metode fizice:

1. Metoda arheomagnetică care se bazează pe faptul că lutul ars are o proprietate importantă: aceea de a memora, pe durata răcirii, câmpul magnetic al locului în care are loc procesul de ardere. Drept urmare, metoda arheomagnetică poate fi utilizată numai pentru obiecte din lut ars care au rămas pe loc după ardere ca de exemplu: oale găsite în cuptoare de ars ceramica sau pe vetre, pereți din lut ai unei locuințe care a ars și apoi să prăbușit pe loc.

2. Metoda termoluminescenței. Ceramica se încălzește la o temperatura de aproximativ

500 grade, fapt ce duce la reactivarea elementelor radioactive conținute de ceramică sau absorbite din sol ca uraniu 238, potasiu 40, thoriu. Reactivarea duce la apariția unei raze de lumină care este măsurabilă. Statuetele de la Hacilar (66 de piese) au fost supuse unei analize de acest fel și s-a ajuns la o concluzie de-a dreptul neașteptată: 40 erau falsuri recente.

Ambele metode sunt costisitoare și, din păcate, nu există laboratoare în România pentru aplicarea lor.

Apariția ceramicii nu este importantă doar pentru arheologie, ci, în primul rând, pentru viața cotidiană a comunităților neolitice. Apariția ei a schimbat hotărâtor alimentația, deoarece noile recipiente au făcut posibilă fierberea și prăjirea și folosirea unor alimente care nu sunt comestibile în stare naturală. Vasele au permis depozitarea în bune condiții a rezervelor de hrană, a cerealelor și lichidelor, ca și transportul lor la mari distanțe. În procesul de fabricare a ceramicii s-au acumulat prin, experiențe repetate, numeroase cunoștințe tehnologice cu privire la reglarea arderii, sistemul de construcție al cuptoarelor, care au putut fi aplicate în alte domenii, în chip special în prelucrarea metalelor.

CERAMICA NEOLITICA

y

Studiul ceramicii, indiferent de epoca, presupune cunoașterea:

1. pastei și a materiilor prime folosite pentru frământarea ei
2. procedeele de modelare
3. tipologiei formelor ceramice
4. tehnicilor și ustensilelor de ornamentare
5. motivelor decorative
6. procedeele de ardere

Studiul pastei și a materiilor prime folosite ca degresanti

Pasta se poate studia cu ochiul liber, dar și cu ajutorul microscopului petrografic, cel din urmă putând ajuta la depistarea depozitelor de argilă utilizate. Mai există o metodă de studiu: bombardamentul cu raze beta. Examinarea cu ochiul liber este desigur metoda cea mai la îndemână și cel mai des utilizată, asta desigur după ce ceramica a fost bine spălată și a fost îndepărtată crusta calcaroasă care s-a depus pe ea în urma zăcerii în sol cu ajutorul unui detartrant, cel mai adesea o soluție slabă de acid acetic sau clorhidric (10%). Materia primă de bază este lutul sau argila, la care se adaugă, desigur, apă. La acestea se adaugă degresanti, care au rolul de-a asigura elasticitatea vasului și de a împiedica fisurarea lui. Toate aceste materii prime se amestecă bine și se frământă, până când se obține o pastă perfect omogenă. Cei mai vechi și cei mai răspândiți degresanti la nivelul neoliticului au fost pleava și paietele tocate. Desigur că degresantul are un rol hotărâtor pentru calitatea vaselor. Astfel, prin folosirea paietelor și a plevei, se obținea o ceramică destul de grosolană, care nu prea putea fi decorată, drept pentru care acești degresanți fie au fost abandonați în favoarea altora, fie au fost găsite soluții (de exemplu acoperirea suprafeței vasului cu un strat subțire de lut) pentru a se depăși acest impas. De regulă, pleava este caracteristică mai ales neoliticului timpuriu și mai ales vaselor mari, de provizii, de gătit sau de transport mai târziu. Pentru obținerea unei paste intermediare sau fine s-au folosit alți degresanti: nisipul amestecat cu pietricele, nisipul fin, cernut, calcarul pisat, cochiliile de scoici sau de melci pisate, cioburile mărunțite provenite de la vase sparte, ieșite din uz... Nisipul cu pietricele, cioburile pisate dau, de regulă, o pastă intermediară, iar nisipul fin, cernut, o pastă de bună calitate. Pasta intermediară era utilizată pentru recipiente în care se gătea sau din care se mânca, iar pasta fină pentru recipiente de cult sau vase din care se mânca sau se bea. Cochiliile de scoici sunt folosite mai ales în aria

culturii Hamangia din neoliticul dezvoltat, cultură care se dezvoltă în Dobrogea, unde exista din abundență această materie primă. De asemenea, cochiliile de melci și scoici sau calcarul cochilifer au fost degresanții cei mai utilizați la sfârșitul eneoliticului și în perioada de tranziție la epoca bronzului.

Tehnici de modelare.

Studiul atent al exteriorului și interiorului vasului, a modului în care a crăpat vasul (de

10

obicei în locurile de îmbinare, de sudură, care sunt mai vulnerabile) poate aduce indicii cu privire la tehnica de modelare. Există, în principal 3 tehnici:

1. frământarea unui boț de lut și scobirea lui, tehnică folosită la vasele de dimensiuni foarte mici, mai degrabă miniaturale.

2. tehnica „au columbin”. Se realiza mai întâi fundul rotund și plat al vasului peste care se așezau colăcei din lut cu diametru variabil. Ultima operație era netezirea pereților atât la exterior, cât și în interiorul vasului.

3. Construirea vasului din fâșii, din benzi de argilă, care se lipeau de fundul vasului.

Desigur că, în timp, apar și alte tehnici de modelare: cu roata olarului sau prin turnarea în tipare. În spațiul nostru roata olarului, deși era cunoscută în Grecia încă din epoca bronzului, apare târziu, pe la 450 î.e.n., deci în epoca La Tene. Tiparele sunt atestate pentru prima oară tot în La Tene. În neolitic au fost folosite în exclusivitate doar primele trei tehnici de modelare.

Inițial vasele au toate fundul drept. Ulterior apar și vase cu fundul plan-concav, fapt care indică folosirea unui suport ușor curbat, care facilita rotirea vasului și-l expunea mai puțin la deformări cu ocazia realizării decorului, căci nu mai era rotit vasul, ci suportul. Acesta trebuie să fi fost și un prim pas care a dus mai târziu la apariția roții olarului.

Cine modela vasele? în general se admite că, la început, deci când olăritul nu era un meșteșug specializat, ci unul casnic, vasele erau modelate și decorate de femei. Unele vase ale culturii Boian, date spre expertiză la Institutul de medicină legală, unde au fost examinate amprente digitale, par a confirma această ipoteză. Pentru ceramica

de uz gospodăresc, realizată în casă, arsă pe vatră, este cel mai probabil ca femeile să fi fost cele care realizau vasele, pentru că ele știau cel mai bine de ce au nevoie în gospodărie. Totuși este mai greu de admis că, atunci când se poate vorbi despre olărit ca meșteșug specializat, adică în eneolitic, tot femeile ar fi fost cele care se ocupau în exclusivitate cu el. Asta pentru că meșteșugarii produc mari cantități de oale, fapt ce presupune operații dificile de scoatere a materiei prime, de frământare a lutului, aprovizionarea cu combustibil pentru întreținerea arderii, cunoștințe speciale legate de folosirea și reglarea cuptoarelor. Se poate vorbi deci de olărit ca de un meșteșug specializat în momentul în care apar cuptoarele de ars ceramica, indivizi care se ocupă doar de această activitate și în momentul în care sunt vizibile seriile ceramice, deci când apar anumite stereotipii sau canoane de modelare și de decorare. Fără îndoială că olăritul ca meșteșug casnic nu a dispărut decât foarte târziu, în evul mediu, existând în paralel cu cel specializat și asigurând minimul necesar în materie de oale pentru o gospodărie.

Formele ceramice.

Există o mare varietate de forme ceramice, de la o zonă la alta, de la o cultură la alta, de la o etapă la alta. Forma este desigur dictată de funcționalitatea vasului: vas de provizii, de gătit, de mâncat, de transport, de băut, de cult, cu rol funerar. În arheologie este absolut obligatorie descrierea vaselor și alcătuirea unei tipologii a formelor ceramice tipice pentru o așezare, pentru o necropolă, pentru o cultură. Descrierea ceramicii ca și tipologia trebuie să fie foarte obiectivă și precisă, pentru a putea fi ușor înțeleasă. Este un deziderat care este, însă, greu de atins, deoarece nu s-a găsit încă un limbaj comun sau, dacă s-a găsit, nu este întotdeauna sau întru totul respectat. Se pot remarca mai multe tendințe atunci când se numesc și se descriu vasele;

1. Apelarea formelor ceramice prin folosirea unor termeni care denumesc ceramica grecească, de genul vas de tip lekithos, krater, kantharos, amforă, etc. Acest sistem nu poate fi consecvent aplicat din mai multe motive: exista de multe ori vase care n a-și găsesc

11

corespondent de formă în ceramica grecească, asemănarea de formă a unor vase cu forme ceramice grecești este uneori foarte

aproximativă și forțată și creează cititorului imagini false. Descrierea este impresivă și subiectivă. Avantajul ar fi doar acela că descrierea este expeditivă.

2. Folosirea în descriere a unui limbaj geometric: vas semisferic, sferic, tronconic, bitronconic, cilindric, ovalidal, conic, etc. Acest mod de descriere prezintă marele avantaj că este ușor de vizualizat și este mult mai obiectiv. În plus face posibilă descrierea tuturor părților componente ale vasului: fund, trunchi, gât, torți. Inconvenientul este acela ca descrierea nu este foarte rapidă și poate deveni plictisitoare pentru cititor.

3. Descrierea prin asocierea unei forme ceramice cu obiecte contemporane. Este cea mai expeditivă, dar și cea mai defectuoasă metodă pentru că este total subiectivă și greu de înțeles. Se folosesc termeni ca vas în formă de pepene, în formă de borcan, în formă de sticlă, în formă de sac, etc. Termenii au ambiguitate: ce fel de pepene? (sferic sau ca o minge de rugby?), ce fel de borcan sau de sticlă? etc.

O descriere corectă trebuie să aibă în vedere toate părțile componente ale vasului: fund, partea inferioară a corpului, partea superioară a corpului, umărul, gâtul, buza, torțile, apucătoarele sau proeminențele.

Cele mai frecvente vase în neolitic sunt vasele mari de provizii, bolul, cupa cu picior, diferite tipuri de pahare, castroanele semisferice sau bitronconice, unele suspendate pe suporturi cilindrice, mai rar amforele. Ca forme mai deosebite pot fi amintite vasele duble de tip binoclu tipice culturii Cucuteni, vasele zoomorfe frecvente în aria culturii Gumelnița, vasele antropomorfe sau cu capac antropomorf din aria culturii Vinca.

Tehnici de ornamentare a ceramicii

Sunt atestate la nivelul neoliticului destul de multe tehnici de decorare a ceramicii, unele general valabile pentru toate ariile culturale, altele tipice doar unora dintre ele.

1. incizarea-constă în zgărirea peretelui crud al vasului cu ajutorul unui obiect ascuțit din os, lemn, sau metal. Este o tehnică comună tuturor culturilor neolitice.

2. excizia este o tehnică tipică mai ales neoliticului dezvoltat, mai ales culturilor Vădastra și

Boian. Constă în sculptarea în peretele crud al vasului cu

ajutorul unei ustensile de forma unei spatule. Drept urmare apar ornamente adâncite, care ulterior se umplu cu o substanță, de obicei albă, mai rar roșie, care contrastează cu fondul vasului.

3. Încrustația cu materii colorate este tehnica mai sus amintită, aproape întotdeauna asociată cu excizia, deci tipică în primul rând culturilor Vădastra și Boian, dar și culturii

Hamangia.

4. Barbotinarea este o tehnică foarte răspândită în neolitic. Constă în formarea unei băi din amestec de lut cu apă, de consistența unei smântâni, în care apoi se scufundă vasele modelate și zvântate. În urma acestei operațiuni, pe pereții vasului se depune un strat subțire de lut, care se numește angobă sau slip. Tehnica este folosită pentru a acoperi porii vaselor și pentru a uniformiza suprafața vasului, mai ales dacă degresantul a fost pleava, în vederea decorării.

Uneori, amestecul de lut cu apă este mai dens, cu mult lut, de consistența noroiului. În acest caz, vasul nu se mai cufundă ci este stropit cu acest amestec, după care, cu degetele, se uniformizează suprafața vasului. De obicei sunt tratate în această manieră vasele de gătit, stratul gros de lut având proprietăți termorezistente. Totodată vasele tratate în acest fel, fiind mai zgrunțuroase, sunt și mai puțin alunecoase și mai ușor de manipulat în bucătărie.

5. Impresiunea sau imprimarea constă în apăsarea peretelui vasului cu diferite obiecte

12

care-și lasă amprenta pe peretele vasului. Operațiunea se poate face cu pieptenele, cu măturică, cu șnurul, cu scoica (tipic pentru Hamangia, folosindu-se scoica cardium), cu rogojini sau țesături (cultura Tisa), cu unghia (Stârcevo-Criș, Gumelnița), cu degetul. 6. Lustruirea tehnică care are ca scop acoperirea porilor vasului și înnobilarea suprafeței vasului care, prin lustruire, capătă un luciu metalic. Se face cu pietre sau cu lustruitoare din lut, de forma unei ștampile.

7. Canelarea este tot un fel de lustruire, prin presare. În urma acestei operațiuni iau naștere pe pereții vasului un fel de pliuri adâncite. Se folosește în ariile culturilor Dudești, Vinca-Turdaș, Cucuteni.

8. Pictarea s-a utilizat mult în neolitic, dar mai ales în eneolitic.

Ea poate fi realizată înainte sau după ardere. Cea realizată după ardere se numește pictură crudă. De obicei pictarea se realiza înainte de ardere pentru simplul fapt că, prin ardere, era mai rezistentă. Pictura monocromă este frecventă pe ceramica culturilor Cârcea-Gura Baciului, Ciumești.

Stârcevo-Criș, deci la începutul neoliticului. Pictura policromă, cu alb, roșu și ciocolatiu este tipică culturilor Ariușd, Precucuteni și Cucuteni. În aria culturilor Gumelnița și

Sălcuța s-a practicat pictura cu grafit.

9. Ștampilarea se realizează cu ajutorul unei ștampile din lut care se apasă pe peretele vasului. Tehnica este utilizată pentru motive decorative mai complicate, care trebuie repetate în câmpul vasului de mai multe ori, în chip identic.

10. Decorul plastic constă în adăugarea de pastă suplimentară pe peretele vasului, după modelare. Cel mai adesea se adaugă brăuri în relief, proeminențe sau butoni.

Unelte folosite pentru decor sunt scoica, pieptenele, măturică, vârfuri ascuțite din os, roțița, pintaderele.

Motive decorative

Cele mai frecvente motive utilizate pe ceramica neolitică sunt:

1. liniile unghiulare (Stârcevo-Criș)
2. Meandrul (Vădastra)
3. Romburile concentrice (Vinca)
4. Dinții de lup (Vădastra)
5. Triunghiurile hașurate
6. Tabla de sah (Boian)
7. Spirala dinamică (Cucuteni)
8. Motive în câpriori
9. Spicul de grâu (Stârcevo-Criș)
10. Paranteze (Gumelnița)
11. Portativul muzical (cultura cu ceramică liniară)
12. Bulinele (Cârcea-Gura Baciului)
13. S-uri îmbucate
14. Rețele de linii
15. Motivul ochiului (Cucuteni)
16. Triskelion-ul

Tipic neoliticului este decorul strict geometric. Lipsesc motivele

vegetale, iar cele antropomorfe sau zoomorfe sunt foarte rare și tot de esență geometrică, apărând doar pe ceramica Cucuteniana.

Dispunerea decorului:

1 Se constată unele stereotipii de poziționare a decorului, variabile de la o arie culturală

13

la alta sau în funcție de mărimea și funcționalitatea vasului:

1. pe întreg corpul vasului (oroarea de vid) – în arie Cucuteni;

2. În părțile mai expuse privirii, în partea superioară a vasului, pe diametrul maxim, decorul fiind organizat în benzi, frize sau celule ornamentale

Principii de dispunere a decorului:

1. simetria repetarea aceluiasi motiv de mai multe ori caracterizează toate culturile neolitice

2. asimetria este destul de rară, fiind tipică doar culturilor Precucuteni, Ariușd și

Cucuteni

Arderea ceramicii

La nivelul neoliticului s-au practicat diferite tipuri de ardere și instalații mai mult sau mai puțin complicate. Se cunosc și vase care au fost doar expuse la soare, dar ele sunt foarte puține tocmai datorită faptului că nu au rezistență, se fărâmă.

1. Cele mai simple instalații de ardere au fost vetrele casnice deschise. Sunt tipice mai ales neoliticului timpuriu, dar continuă să fie folosite pe tot parcursul neoliticului, mai ales pentru ceramica nepretențioasă: vase de provizii sau de gătit. Temperatura de ardere pe vatra este scăzută, ca atare ceramica este de proastă calitate, arderea este inegală, ca urmare vasele sunt pătate, unele părți ale vasului sunt arse incomplet sau chiar crude, alte sunt supraarse.

2. Cuptoarele simple, cu o singură cameră sunt instalațiile cele mai răspândite. Ele sunt puțin adâncite în sol, au formă tronconică sau calotiformă și prezintă o ușă de acces. Partea aflată deasupra nivelului de călcare are pereți din lut. Cuptorul este prevăzut cu una sau două deschizături: una laterală, jos, pe unde se introduc lemnele și alta în partea superioară, care asigură circulația aerului în cuptor. Aceste orificii pot fi astupate. Cuptoarele au diametrul de aproximativ 2 m și înălțimi care sunt sub 1 m. Astfel de cuptoare se cunosc de la Cârcea,

Tărtăria și Ariușd, din faza Cucuteni A. Temperaturile obținute în aceste cuptoare nu depășesc 500 de grade...

3. Cuptoare cu două camere sunt rare și nu se cunosc decât din aria culturii

Cucuteni. Apariția lor este o dovadă sigură că olăritul este deja un meșteșug calificat. Un astfel de cuptor se cunoaște de la Glăvăneștii Vechidin faza Cucuteni B. De obicei, cuptoarele sunt plasate la periferia așezărilor sau în afara lor, aproape de o sursă de apă.

Cuptoarele de acest tip au o groapă de acces (groapa olarului). Camera inferioară se numește focărie. Aici se introduce combustibilul. În camera superioară se ard vasele. Cele două camere sunt despărțite de un grătar perforat care permite circulația aerului. Focăria are o gaură de alimentare, iar camera superioară un orificiu care poate fi acoperit. Grătarul se sprijină fie pe un picior cilindric, fie pe un perete median perforat. Cuptorul este rotund în plan și tronconic în secțiune, cu pereții ușor bolțiți. Acest cuptor prezintă multiple avantaje. Re exemplu, se pot obține temperaturi cuprinse între 500 – 1.000 grade. Mai mult nici nu este nevoie pentru că la 1175 de grade lutul se vitrificază. Doar pentru arderea vaselor pictate cu grafit sunt necesare temperaturi foarte înalte, de circa 1050 grade. Arderea poate fi reducătoare sau oxidantă, după cum orificiile sunt astupate sau deschise, deci se poate regla arderea. Grătarul elimină contactul direct dintre vase și combustibil, ca atare arderea este egală, completă, vasele nu mai prezintă pete. Înainte de folosire, cuptorul era foarte bine încălzit, operațiune care putea dura o zi întreagă.

Culoarea vaselor depinde în primul rând de ardere: arderea reducătoare, fără

14

oxygen, dă o ceramică de culoare cenușie până la negru, iar cea oxidantă nuanțe roșu. Există și alți factori care pot influența nuanța: tipul de argilă, apa și oxizii pe care aceasta îi conține, temperatura de ardere sau timpul de ardere.

PRELUCRAREA METALELOR

La nivelul neoliticului este confirmată de descoperirile arheologice folosirea sau chiar prelucrarea unor metale, mai ales a aurului și cuprului. Se cunoaște chiar și o piesă de plumb la Sălcuța, dar acesta este un metal folosit doar accidental.

a. Prelucrarea aurului

Cea mai veche piesă din aur, o banală sârmă, datează din eneoliticul timpuriu și a fost descoperită la Boian. Cele mai multe piese de aur se datează în eneoliticul final și aparțin culturilor Bodrogkeresztur, Gumelnița și Cucuteni. Este vorba de circa 130 de piese, dintre care 110 aparțin tezaurului de la Moigrad din aria culturii Bodreogkeresztur. Tezaurul a fost descoperit în împrejurări necunoscute și a fost achiziționat de Muzeul din Cluj în 1912 de la un negustor. El este eterogen, cuprinzând piese din mai multe epoci. Au fost atribuite neoliticului 105 mărgelice care au formă bitonconică sau de butoi, doi idoli *en violon* și 4 idoli antropomorfi, cu brațele în cruce. Unul dintre cei 4 idoli este de mari dimensiuni și cântărește 750 g. Piesele din aur sunt, în marea lor majoritate, cum era și de așteptat, podoabe: ace, pandantive de tip saltaleoni sau alte tipuri care reprezintă foarte schematic silueta umană. Majoritatea pieselor gumelnițene sunt pandantive *en violon*, care seamănă până la identitate cu piesele din aceeași arie culturală din Bulgaria (acolo numita Karanovo VI), spre exemplu cu cele de la Hotnica. Analiza metalografică a pieselor gumelnițene din România dovedește că la confecționarea pieselor s-a folosit aur nativ, cules din albiile râurilor, cu un procent scăzut de argint. Având în vedere că aurul din Apuseni are un conținut ridicat de argint (25 %), fapt care-i conferă o culoare albă, este foarte probabil ca aurul să provină din Tracia sau Macedonia. Identitatea de formă cu piesele din Bulgaria ar încuraja chiar ideea că sunt piese provenite din ateliere sudice, deci importate. Trebuie remarcată marea cantitate de piese de aur din două necropole din Bulgaria, prima de la Durankulak, a doua de la Varna. Necropola de la Vama aparține culturii Karanovo VI, pandantul culturii Gumelnița de la sud de Dunăre. În necropolă au fost descoperite în jur de 3.000 de obiecte din aur, care cântăresc aproximativ 6 kg. Pe lângă pandantive, se remarcă foarte multe aplici pentru îmbrăcăminte ca și foițele de aur folosite pentru acoperirea unor părți ale trupului și a mâinilor. Pentru piesele de la Moigrad nu există o analiză metalografică, dar, judecând după culoarea aurului, nu este exclus ca ele să provină din ateliere locale și să fie realizate din aur transilvănean.

În ceea ce privește tehnicile de prelucrare, trebuie remarcat că aurul este prelucrat la rece, prin ciocănire, în urma căreia se obține o

foiță subțire, care este decupată în forma dorită. Urmează o lustruire a piesei. Cele mai multe piese sunt nedecorate, există, însă, și piese decorate cu puncte sau cerculețe în relief, realizate cu ajutorul unui poinson, tehnică numită au repousse.

b. Metalurgia aramei:

Datele pe care le avem cu privire la prelucrarea aramei arată că acest metal a fost

15

folosit pentru prima dată în mileniul 7 la AH Kosh, Catal Hiiyiik și Ergani (Anatolia). Este vorba de aramă nativă, care a fost prelucrată prin ciocănire. Probabil că în aceeași tehnică au fost prelucrate și piesele timpurii de la noi. Ulterior s-a ajuns la reducerea aramei din minereuri complexe de cupru, prin procese nu foarte complicate, căci reducerea presupunea temperaturi destul de scăzute de circa 700 – 800 de grade. Primele tipare apar în Orient în mii. 6.

Arama este atestată pentru prima dată în spațiul nostru în neoliticul timpuriu, în aria culturii Stârcevo-Criș prin descoperirea unei sule la Balomir, jud. Hunedoara. Inițial minereurile de cupru erau colecționate pentru culoarea și luciul lor și folosite pentru confecționarea mărgelilor. Nu este exclus ca minereurile frumos colorate să fi fost colecționate și pentru tatuaje sau în scopuri cosmetice. Este cazul malachitului sau azuritului. Până în eneolitic, piesele din cupru sunt foarte puține și de obicei de mici dimensiuni, majoritatea piese de podoabă: ace cu dublă vultur, inele de buclă, mărgeli, mai rar străpungătoare sau cârlige de undiță. Este clar deci faptul că raritatea acestui metal îl face să aibă mai degrabă regimul unui metal prețios și exclusiv un rol ornamental.

În mileniul al 5-lea, în eneolitic, are loc o evidentă dezvoltare a metalurgiei cuprului în spațiul sud-est european, fapt dovedit de apariția unui număr destul de mare de piese masive din cupru în ariile culturilor Cucuteni, Sălcuța, Gumelnița, Bodrogkeresztur-Gornești și Tiszapolgár-Românești. Un fenomen asemănător se constată și în nordul Bulgariei, în timp ce în stațiuni neolitice celebre din Grecia, precum Dikili Tash, Dimini sau Sesklo, piesele masive din cupru sunt o raritate. Sunt mai frecvente 4 categorii de piese: toparele plate (pană sau ic), două tipuri de topoare cu gaură transversală (respectiv topoarele-ciocan și topoarele cu brațe în cruce) și târnăcoapele. Cu

privire la funcționalitatea acestor piese au existat mai multe supoziții. G. Childe credea că târnăcoapele și topoarele au fost utilizate la exploatările de minereu și de sare, Márton Roska credea că au fost folosite la tăierea și prelucrarea lemnului, Ion Nestor a emis ipoteza că topoarele cu brațe în cruce au fost, mai degrabă, topoare de luptă, iar restul pieselor, având în vedere că arama este foarte moale, ar fi putut fi, mult mai probabil, însemne de demnitate, de putere, apanaje ale unor persoane cu un statut social înalt. Nu este exclus nici chiar ca ele să fi fost lingouri folosite în schimburile dintre comunități. O cercetătoare din Bulgaria, Henrieta Todorova, a analizat 200 de piese masive din cupru din aceasta perioada și a constatat că 90 % dintre ele sunt noi, nu au nicio urmă de întrebuințare, doar 10% având vagi urme că ar fi fost utilizate. Supoziția că piesele masive din cupru nu ar fi unelte se bazează și pe faptul că majoritatea pieselor provin din morminte, mai ales de bărbați, doar foarte puține au fost descoperite în așezări. Cel mai adesea piesele de arama descoperite în așezări sunt banale străpungătoare. Pe lângă aceste 4 categorii de piese mai apar, dar destul de rar, pumnale sau străpungătoare. Topoarele și târnăcoapele din arama descoperite pe teritoriul României au făcut obiectul unui studiu complex, fiind adunate și încadrate tipologic, cele cunoscute până în 1974, în volumul *Äxte und Beile aus Rumänien (Topoare și securi din România)* II, din seria PBI, nr. IX/5, publicat de Alexandru Vulpe. Se cunosc peste 300 de piese, cele mai multe provenite din Transilvania, Crișana și Banat... Cele mai multe sunt descoperiri izolate (peste 200 de piese), urmează piesele descoperite în depozite, așezări și morminte. O descoperire de excepție a fost făcută pe teritoriul Rep. Moldova, în aria culturii Precucuteni, faza III. Este vorba de depozitul de topoare de la Cărbuna care conținea 343 de piese. Analiza metalografică a unor piese din Oltenia și Muntenia, din ariile culturilor Sălcuța și Gumelnița, a dus la concluzia că aceste piese sunt făcute din cupru provenit din Tracia, poate chiar piesele finite provin din ateliere sudice. Deocamdată este dovedită producerea locală doar a topoarelor de tip pană prin descoperirea a doua valve de turnare (tipare) în

— 75

I j

16

ășezarea de la Căscioarele. Indicii pentru o producție locală ar mai fi pentru toparele cu brațe în cruce de tip Târgu Ocna, care reprezintă o variantă tipologică originală atestată doar în spațiul Transilvaniei și Moldovei, semn ca originea lor trebuie căutată aici. Ar mai fi și alte indicii care duc spre supoziția că ar fi existat ateliere în spațiul nostru, ca de exemplu o descoperire din nivelul Sălcuța de la Ostrovu Corbului, unde au fost descoperite vase arse secundar care aveau în interior urme de zgură de cupru. Foarte probabil erau creuzete folosite la turnarea metalului. În plus, teritoriul României este și foarte bogat în zăcăminte de cupru, precum cele din sudul Banatului, Oltenia (Baia de Aramă), Maramureș, Nordul Dobrogei, SE Transilvaniei (Bălan). Este posibil ca atelierele de prelucrare a aramei, date fiind posibilitățile de transport ale minereului foarte rudimentare, să se fi aflat în imediata vecinătate a locurilor de extracție, de obicei locuri cu relief înalt, motiv pentru care ele sunt mai greu de depistat de cercetările arheologice moderne. Deocamdată nu avem dovezi de exploatare a resurselor interne de minereu de cupru, în ciuda faptului că resurse exista. Este posibil ca multe din piesele finite să provină din ateliere sudice. La vremea aceasta există dovezi de exploatare a minereurilor de cupru doar la Rudna Glava, în Serbia și la Alburnar, în Bulgaria. Exploatările de la Alburnar, aflate într-o zonă de dealuri cu altitudini de 300 – 400 m, îmbracă forma unor șanțuri. În aceste șanțuri a fost descoperită ceramică neolitică care sugerează că ele funcționează deja pe la 5100/5.000 î.e.n. Pentru exploatarea minereurilor s-au utilizat topoare masive din piatră, mai puțin târnăcoapele din cupru. Nu au fost descoperite locurile de reducere, ceea ce este sigur însă este ca reducerea nu s-a realizat în așezările din apropiere. În jurul minelor de la Alburnar au fost cercetate 7 așezări neolitice. În toate au fost descoperite piese din cupru, dar în niciuna nu s-au aflat instalații de reducere a minereului, fapt care întărește ipoteza că reducerea se făcea foarte aproape de locul de extracție. Este sigur că în Bulgaria au existat și alte locuri de extracție, căci analizele metalografice au dovedit că arama provine din cel puțin 4 locuri de extracție diferite.

Arama prezintă avantaje și dezavantaje. Printre avantaje: se reduce ușor, se prelucrează ușor, se topește la 1085 de grade, este maleabilă. Dezavantajele majore sunt că este foarte vâscoasă în stare

incandescentă, drept pentru care se toarnă destul de greu în tipare și există riscul să se formeze bule de aer în interiorul pieselor. Totodată, arama este foarte moale și se deformează foarte ușor. Pentru obținerea pieselor din aramă au fost folosite două procedee de turnare: metoda cearii pierdute, care prezenta dezavantajul că modelul de ceară putea fi utilizat o singură dată și turnarea în tipare monovalve sau bivalve din piatră sau din lut. Metoda cerii pierdute presupune realizarea obiectului dorit din ceara. Acesta era apoi îmbrăcat într-o pelicula de lut, păstrându-se un orificiu. Prin acesta din urma se turna metalul incandescent care topea ceara și apoi îi lua locul. După răcire, se spargea carcasa de lut. După turnarea și răcirea pieselor se mai făceau eventuale operațiuni de retușare. Este neîndoielnic că prelucrarea aramei la nivelul eneoliticului s-a făcut de către meșteri specializați, procesul tehnologic fiind destul de complicat. Probabil că ritualuri magice însoțeau acest proces.

HABITATUL-TIPURI DE AȘEZĂRI ȘI LOCUINȚE

Economia de tip productiv a determinat o mai mare stabilitate în spațiu a comunităților umane, ajungându-se la sedentarizarea totală spre sfârșitul epocii. Sunt abandonate așezările în peșteri și se generalizează așezările în aer liber. Regula de bază, care funcționează în poziționarea unei așezări, regulă valabilă nu numai în neolitic, ci pe tot parcursul preistoriei, este amplasarea în vecinătatea unei surse de apă potabilă: apă curgătoare sau izvor. În rest nu se pot face afirmații care să fie valabile pentru toate culturile, toate

— 1

17

zonele de relief sau pentru întreg intervalul cronologic.

Poziționarea așezărilor este variabilă. Printre locurile preferate se numără terasele joase sau înalte, lunca Dunării, ostroavele. În unele arii culturale, Stârcevo-Criș din Moldova, Precucuteni, Cucuteni există și așezări de înălțime, situate pe boturi de deal.

Tipuri de așezări. În neoliticul timpuriu așezările nu sunt fortificate. Au doar șanțuri împrejmuitoare care asigură securitatea animalelor domestice în fața atacului animalelor sălbatice sau sunt făcute pentru a îngrădi deplasarea animalelor domestice în afara arealului locuit. În eneoliticul timpuriu, odată cu culturile Boian și Stoicani-Aldeni, apar tot mai multe așezări fortificate artificial sau

natural, iar fenomenul capătă intensitate mai ales în eneoliticul final, în arie Cucuteni. Cele fortificate natural sunt amplasate pe boturi de deal care asigură supravegherea zonei limitrofe, dar și securitatea, fiind înconjurată de râpe. Alte așezări au sisteme artificiale de apărare: șanțuri adânci, valuri de pământ, palisade. Acestea au o dispunere circulară sau sunt amplasate doar în zonele mai expuse unor atacuri. Printre așezările fortificate pot fi amintite: 1. Târpești-cultura Precucuteni;

2. Traian-Zălea / «/ Viei – cultura Cucuteni-asezare fortificată cu un șanț adânc de 2 m și lat de

4 – 5 m.

3. Ghindărești – cultura Gumelnița cu un sistem de apărare mai rar, sofisticat și solid, format dintr-o palisadă constituită din pietre acoperite cu lut;

Un tip de așezare tipic mai ales eneoliticului, care este caracteristic zonelor de câmpie, este așezarea de tip teii, specifică culturilor Hamangia, Gumelnița, Sălcuța, Stoicani-Aldeni. De regulă aceste așezări se prezintă sub forma unor movile artificiale, ridicate ca urmare a unei locuiri de lungă durată. Deci ele sunt urmarea sedentarizării totale. Au, drept urmare, mai multe straturi și depuneri groase de 4 – 5 m. Cel mai mare teii cunoscut din România este cel de la Hârșova, care are o depunere de 12 m.

Suprafața așezărilor este variabilă, mai ales în timp. Caracteristice neoliticului timpuriu sunt așezările de mici dimensiuni cu 5 – 6 locuințe. În eneolitic, mai ales în arie Cucuteni-Tripolie apar așezări de dimensiuni mari, precum așezarea din faza A 2 de la Trușești care numără 93 de locuințe și care este așezarea cea mai mare cunoscută până în prezent în spațiul nostru. Din aria aceleași culturi, dar din Ucraina (Kolomiscina) se cunosc și așezări care au sute de locuințe, așezări care pot fi considerate a fi deja proto-urbane. Așezările de dimensiuni mari sunt suspectate a fi fost eventuale centre tribale sau centre de cult.

Structura internă a așezărilor este destul de puțin cunoscută datorită faptului că există foarte puține așezări care au fost săpate integral. Unele au o dispunere a caselor în cerc, cu o piață centrală (Târpești), altele au casele aliniate în șiruri, după cum exista și așezări în care nu a fost remarcată o ordine oarecare de amplasare a

locuințelor. Unele sate au locuințele rarefiate în spațiu, altele, cele de tip teii, care nu oferă o suprafață de locuit generoasă, au locuințele foarte dense. Din arie Cucuteni, dar din Ucraina, se cunosc sate cu case dispuse în mai multe cercuri concentrice și o rețea radiala de ulițe.

TIPURI DE LOCUINȚE

Ca urmare a procesului de sedentarizare, colibele și adăposturile din peșteri sunt înlocuite cu locuințe mai bine elaborate, mai durabile, mai spațioase, prevăzute cu anexe care vin să asigure confortul cotidian. Tipurile de locuințe ne sunt cunoscute ca urmare a descoperirii unor locuințe, dar și datorită descoperirii unor modele miniaturale din lut de locuințe în ariile culturilor Gumelnița, Stoicani-Aldeni sau Sălcuța. Sunt răspândite atât

18

locuințele de tip bordei, cât și locuințele de suprafață, ultimele fiind mai frecvente în a doua parte a epocii. Bordeiele sunt îngropate aproximativ 1 m în sol, au formă rotundă, cu diametre de 3 – 6 m și au o o groapă cu treapte de acces, acoperiș de formă conică, susținut de un stâlp central. În interior sunt prevăzute cu o vatră, mai rar cu cuptor.

Locuințele de suprafață sunt rectangulare, de cele mai multe ori cu o singură încăpere. În ariile culturilor eneolitice-Gumelnița, Petrești, Cucuteni sunt frecvente locuințele cu două încăperi. Există și locuințe prevăzute cu pridvor la intrare. Acoperișul este în 2 sau 4 ape, făcut din paie, trestie sau papură. Au înălțimi de aproximativ 2 m și sunt prevăzute cu ferestre rotunde sau ovale care, probabil, erau acoperite cu bășici de porc. Pereții sunt construiți din pari, uniți prin împletituri de nuiele sau trestie și acoperiți cu lut amestecat cu pleavă. Podeaua este din lut sau pământ bătătorit. Există și locuințe care au pereții pictați în aria culturii Gumelnița, la Căscioarele, Radovanu și Petru Rareș. Ca anexe, în centrul locuinței se află o vatră pe pat de pietre sau de cioburi, uneori prevăzută cu gardină. Unele locuințe au și cuptor. Sunt atestate și lavițe din pământ cruțat.

Un alt tip de locuință, tot de suprafață, este prevăzut cu o podea-platformă, constituită din trunchiuri de copaci, acoperite cu lut. Tipul este cunoscut din ariile culturilor Boian, Vădastra, Cucuteni și Petrești.

Gh. Lazarovici crede că, în așezarea neolitică de la Parța,

aparținând culturii Vinca, au existat chiar și locuințe cu etaj. Este greu de crezut pentru că tehnic erau dificil de realizat, apoi ele ar fi presupus o densitate mare de locuire într-un spațiu limitat. Dacă așezarea ar fi fost de tip teii poate ar fi fost mai credibilă această ipoteză.

PRACTICI FUNERARE

Obiceiurile de înmormântare sunt inegal cunoscute, de la o cultură la alta. De regulă se practică înhumația, existând doar o singură excepție: necropola de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor), necropolă care aparține culturii Herpály, tipică Ungariei, care este atestată doar sporadic în spațiul nostru, în Crișana. Mormintele se constituie din gropi simple, de formă ovală sau rectangulară. Pozițiile de depunere ale defunctului sunt: întinsă pe spate (tipică culturii Hamangia și fazei timpurii Boian) sau chircită (spre exemplu în arie Gumelnița sau în fazele II și III ale culturii Boian). În ultimul caz, când chircirea este pronunțată, se presupune că s-a recurs și la legarea defuncțiilor. Poziția chircită se crede că ar sugera fie poziția fœtusului în uter, fie poziția cea mai comună de somn, ceea ce ar duce la o interpretare a morții ca un somn prelungit. Chircirea poate fi pe dreapta sau pe stânga. În aria culturii Bodrogkeresztur funcționează chiar o regulă foarte strictă, dictată de sexul defunctului: femeile sunt depuse pe stânga, iar bărbații pe dreapta. Sunt destul de frecvente înmormântările de crani sub podeaua locuințelor (Căscioarele, Gumelnița sau în arie Cucuteni) sau depunerea de schelete dezarticulate (arie Cucuteni, de obicei decapitate). S-ar putea ca, în aceste cazuri, să fie vorba de sacrificii aduse zeilor. Lângă cadavre se depun uneori și ofrande. Pentru neoliticul timpuriu nu se cunosc necropole. Mormintele se află în interiorul așezărilor, între locuințe sau, mai ales în cazul copiilor, sub podeaua caselor, în zona vetrei. De multe ori, schelete sau părți de schelete au fost descoperite în gropi menajere sau în șanțul de protecție al așezării. Există și situații în care morților le este destinată o parte a așezării neutilizată sau o parte dezafectată (necropola neolitică de la Gomolava (Serbia) sau Andolina) Pentru neoliticul timpuriu și o mare parte a celui dezvoltat se constată că nu există reguli stricte de înmormântare. Inventarele funerare sunt deocamdată sărace. Cea mai timpurie necropolă este cea de la Cernica, din faza Bolintineanu a culturii Boian, deci din eneoliticul timpuriu. Ea numără

morminte, fiind și cea mai mare necropolă neolitică din România. Alte necropole se cunosc de la Cernavodă (circa 400 morminte) și Durankulak (800 de morminte, dintre care 276 aparțin culturii Hamangia, restul culturii Karanovo VI-Gumelnița), la Vărăști (126 morminte) și Varna (281 morminte) ale culturii Gumelnița, 2 necropole la Iclod ale grupului Iclod. Inventarele funerare sunt, la nivelul neoliticului, inexistente sau foarte sărace: un vas, lame de silex, topoare de piatră, mărgelile sau pandantive, brățări din Spondylus, ofrande de carne, ocră depus pe cadavru sau sub cadavru, sub formă de pulbere sau de bulgări. În arie Stârcevo-Criș este frecventă acoperirea craniului sau a părții superioare a corpului cu un fragment ceramic de mari dimensiuni. Cu un inventar mai bogat sunt mormintele din necropolele de la Iclod, care au 1 până la 12 vase. Tot aici este frecventă depunerea ocrului pe schelete sau în vase. Trebuie remarcat faptul că apariția necropolelor extramuros este un fenomen izolat în Peninsula Balcanică, care caracterizează mai ales zona Dunării Inferioare și Bulgaria de est. Numărul mic al mormintelor datate în neolitic vine în dezacord cu estimările demografice, fapt ce i-a făcut pe unii cercetători să emită ipoteza că doar o parte din populație era selectată pentru înmormântare. Printre necropolele de excepție trebuie amintite cele de la Cernavoda, Sultana, Durankulak și Varna. Nu numai că în toate acestea au fost descoperite piese de aur, dar în unele dintre morminte inventarul funerar era foarte bogat. La Cernavoda sunt frecvente podoabele din melc Spondylus, de obicei brățări, sau din scoică Dentalium. Adesea apar topoare de piatră dispuse în poziție funcțională, lângă mâna dreaptă sau lângă cap. Frecvent au fost descoperite în morminte statuete antropomorfe sau capete de animale domestice. Necropola de la Durankulak numără în jur de 800 de morminte dintre care 276 aparțin culturii Hamangia, restul culturii Karanovo VI (numele bulgar al culturii Gumelnița din România). Și în această necropolă au fost descoperite statuete antropomorfe, uneori câte 4 într-un mormânt, cel mai adesea depuse sub capul sau pe pieptul defunctului. Ele apar atât în morminte de bărbați, cât și în morminte de femei.

Necropola de la Varna este un caz special. Ea a fost descoperită

în 1972 și a fost cercetată în anii '70 și 80. Cimitirul are o suprafață de 1200 x 600 m. Din cele 281 de morminte, 70 erau avariate, iar 211 bine conservate. Dintre acestea din urmă, 23 nu aveau inventar, 170 aveau între 1-10 obiecte de inventar, iar 18 erau foarte bogate (8, 5 %). Cifrele ar putea fi expresia unei structuri sociale. Unele morminte nu au schelete, sunt cenotafuri, adică înmormântări simbolice. Apariția cenotafului indică obligativitatea înmormântării chiar și pentru defuncții ale căror cadavre nu s-au găsit. Interesant este că toate cenotafurile sunt bogate sau chiar foarte bogate. Au fost constatate aici deosebiri de tratament între adulți și copii și între femei și bărbați. Majoritatea pieselor din cupru sau aur provin din morminte de bărbați. Cele mai sărace inventare s-au găsit în mormintele de copii, deci înmormântarea pare a fi un prilej de exprimare a diferențelor de statut social din cadrul comunității. Dintre morminte se remarcă M 43, al unui bărbat de 40 – 50 de ani. Acesta avea în inventar peste 1.000 de piese. Dintre acestea amintim 890 mărgelile de aur, 52 de aplici de aur pentru îmbrăcăminte, 16 inele de aur, 11 cercei sau belciuge, accesorii din aur pentru arc și topor, două discuri de aur așezate pe picioarele mortului. Aurul cântărea 1, 5 kg.

CREDINȚE RELIGIOASE

Nu există îndoială că populațiile din neolitic aveau un sistem religios coerent, mult mai complicat decât ni-l imaginăm noi astăzi, intim legat de activitățile economice principale.

20

Se crede că, în comparație cu paleoliticul, s-au schimbat radical trăirile religioase, datorită faptului că destinul uman nu mai este legat de vânătoare ci, de acum încolo, de cultivarea plantelor, drept urmare vegetația devine un obiect de solidaritate mistică. De pe la 7.000 î.e.n. apar în Orient, la Hacilar, Catal Hüyük, Jerichon, reprezentări plastice feminine, fenomen cu care ne vom întâlni și în spațiul balcanic.

Reconstituirea religiei neolitice se bazează, în esență, pe studiul plasticii antropomorfe și zoomorfe, al altor obiecte folosite în ritualuri religioase, al sanctuarelor și al complexelor de cult. Reconstituirea bazată doar pe izvoare arheologice este dificilă și incompletă. Izvoare scrise nu există. Există piedici insurmontabile, care fac imposibilă reconstituirea integrală a religiei neolitice. Ne referim la faptul că aceasta, adeseori, se exprimă prin gesturi sacre, dans, cântec,

pantomimă, tatuaj sau costum sacru care nu pot fi surprinse pe cale arheologică. Drept urmare, omul neolitic riscă să rămână neînțeles. Sunt evidente unele tendințe de simplificare, prezente adesea în literatură, care vorbesc despre un unic cult, cel al Marii Zeițe. Pentru a înțelege mai bine gândirea religioasă a oamenilor neolitici se apelează frecvent la populațiile retardate economic, care trăiesc în condiții analoage și care au fost studiate etnografic. Mai există și un alt demers, care pleacă de la religia unor popoare antice despre care există izvoare scrise, pornindu-se de la ideea că religiile antice conservă vechi credințe, au rădăcini comune mai vechi. Acest demers pentru reconstituirea religiilor neolitice este destul de riscant și intră în contradicție cu afirmațiile care pun în evidență o discontinuitate care ar fi avut loc în Europa, cândva la sfârșitul eneoliticului, datorită unui fenomen amplu de migrație, în urma căruia ar fi pătruns în acest spațiu populațiile indo-europene, populații care trebuie să au avut propriile credințe religioase care puteau să le înlocuiască, să le estompeze sau să se suprapună peste cele vechi, deci să le contamineze. În concluzie reconstituirea fenomenului religios este riscantă, supusă greșelii, incompletă și în mare parte ipotetică.

Plastica antropomorfă

Toate culturile neolitice, începând cu prima, au reprezentări antropomorfe. Se cunosc statuete antropomorfe încă din cel mai vechi nivel de la Cârcea. Predomină net, la nivelul neoliticului, reprezentările de femei, dar există și reprezentări de bărbați (circa 5%) sau reprezentări de androgini (rar în aria Cucuteni, mai mult bănuite decât dovedite). Se cunosc și exemplare de statuete duble: de sex diferit (celebrii „îndrăgostiți” din aria Gumelnița), mamă cu sugar în brațe (Rast-cultura Vinca, sau în aria Cucuteni), mamă cu fiică (Rast, macheta de sanctuar de la Trușești).

Fără îndoială – că reprezentările plastice diferă de la o cultură la alta. Neoliticul timpuriu se caracterizează mai ales prin schematism. La acest nivel nu prea există modelări standard. Începând cu cultura Stârcevo-Criș, modelarea este mai riguroasă, mai realistă, fiind redată cu destul de mare precizie detaliile anatomice. Din neoliticul dezvoltat și eneoliticul timpuriu, mai ales în culturile Hamangia, Vădastra, Boian, Precucuteni, se observă apariția unor canoane de modelare care sunt strict respectate. Statuetele sunt redată în două poziții: în picioare sau

în poziție șezândă, cu picioarele sub șezut. Se acordă o mare importanță detaliilor anatomice sexuale: sâni, fese, triunghi sexual, șolduri. De multe ori statuetele feminine prezintă steatopigie (modelarea accentuată a șoldurilor), spre exemplu cele din aria culturilor Boian, Vădastra, Hamangia. Capul și detaliile feței nu par a fi importante. Adesea capul lipsește (aria culturii Hamangia) sau detaliile feței sunt foarte vagi și total inexpressive. Statuetele multor culture au brațele retezate pe lângă umeri, având forma unor cioturi, adesea perforate, semn că piesele puteau fi fixate pe un suport. Există și câteva piese

— 1

21

În poziții de odihnă, meditative, așa zișii Gânditori de la Târpești sau de la Cernavodă, care sunt mai expresive și din punct de vedere al gesturilor. Tot în neoliticul dezvoltat încep să apară reprezentările masculine, dar ele rămân rare. Cultura Vinca are reprezentări plastice mai speciale. Este de remarcat schematismul în modelare, fiind două tipuri de statuete mai frecvente: cele prismatice și cele în formă de coloană. Detaliile anatomice, cu excepția triunghiului sexual, par a fi destul de neimportante. Se pune un mare accent pe față. Foarte multe statuete au o mască triunghiulară sau pentagonală pe față, mai rar în mână (Liubcova). În eneoliticul târziu, cultura cu cea mai bogată plastică este Cucuteni. Cultura se caracterizează prin modelări standard. Canonul diferă de la o etapă la alta. Inițial este preluat modelul precucutenian, cu solduri dezvoltate, ulterior apar reprezentările foarte schematice de tip en violon sau statuetele foarte zvelte, cu capul perforat. Sunt foarte bine reprezentate numeric în faza A statuetele în poziție șezândă, adeseori asociate cu scaune sau tronuri miniaturale din lut. Există și destul de multe reprezentări masculine caracterizate prin portul unei centuri și a unei diagonale sau reprezentări considerate a fi androgine. Cultura Gumelnița surprinde pentru că nu are modelări standard în lut, piesele având caracter de unicitate. Doar reprezentările antropomorfe din os, cu funcționalitate de pandantive, sunt standardizate. La nivelul neoliticului există și statuete feminine de excepție. Am aminti motivul zeiței gravide-prezent la Pazardjik-in arealul culturii Karanovo vi s-au așa-zisa zeiță-broască, probabil în poziție de naștere. Majoritatea

pieselor sunt de mici dimensiuni, modelate din pasta fina. Pentru piesele culturii Cucuteni s-a făcut afirmația că ar avea în pastă cariopse de cereale. Rămâne de văzut dacă semințele apar accidental sau intenționat. Există și statui sau busturi de statui de mari dimensiuni, montate pe socluri, care fac parte din ansambluri arhitectonice de cult. Se cunosc mai ales din ariile culturilor Vinca (sanctuarul de la Parța) și Cucuteni.

Contextele în care au fost descoperite statuetele antropomorfe sunt foarte importante, ele putând aduce precizări cu privire la funcționalitatea pieselor. Foarte multe piese nu au, din păcate, contexte precizate. Foarte multe provin din stratul de cultură al unor așezări sau din gropi. Pentru arie Cucuteni s-a făcut observația că acestea din urmă (cele din gropi) sunt întotdeauna piese fragmentare, drept pentru care se crede că erau desacralizate. Spargerea putea fi accidentală dar și intenționată, având loc după terminarea unei ceremonii în care statuetele au fost folosite în chip de recuzită. Alte statuete provin din contexte profane, mai ales din locuințe, de obicei din zona vetrei, a cuptorului, sau a altarelor cruciforme din aria Cucuteni. De asemenea, contextul poate fi unul sacru. Din arie Cucuteni se cunosc multe statuete care au fost descoperite în sanctuare, dispuse pe lavițe sau podiumuri din pământ cruțat, lângă râșnițe sau vetre. În fine, trebuie precizat că unele statuete provin din contexte funerare. Doar în două arii culturale ne întâlnim cu practica depunerii de statuete în morminte: cultura Hamangia (necropola de la Cernavodă și Durankulak) și ultima subfază a culturii Cucuteni (faza B3 – în necropola de la Vâhvatini)

Interpretarea statuetelor antropomorfe

Interpretarea statuetelor rămâne, de cele mai multe ori, ipotetică, fără prea mari șanse de confirmare, piesele fiind considerate adesea a avea un cod pierdut. Există tot felul de atitudini în literatura arhologică față de plastica antropomorfa.

Spre exemplu, în perioada stalinista și chiar poststalinista, cercetătorii ruși considerau figurinele antropomorfe drept jucării pentru copii. Religia, exclusă din comportamentul omului contemporan și considerată un opiu pentru popor, era exclusă sau îi era diminuat rolul și din comportamentul omului preistoric.; VVVV V VI V".

De foarte multe ori, i tot ce este plastică antropomorfă feminină, fără deosebire de context, este interpretat mecanic ca fiind expresia unui cult al fertilității și fecundității, care trebuie să fi avut un rol proeminent în neolitic, odată cu apariția cultivării plantelor și a domesticirii animalelor. Din literatura românească la Eugen Comșa este evidentă această atitudine, el considerând că plastica antropomorfă feminină are drept obiect de reprezentare

Marea Zeița Mamă. Există însă și atitudini mai curajoase și nuanțate, desigur foarte expuse unor critici sceptice. În general, s-a încercat reconstituirea gândirii religioase și a panteonului neolitic din două direcții opuse, cronologic vorbind. Pierre Leveque, spre exemplu, crede că mitologia grecească poate fi cheia descifrării religiei neolitice, pentru că rădăcinile ei trebuie să coboare mult în timp. Ca atare, spune el, șansa noastră de a cunoaște religia neolitică pornește de la cunoașterea și înțelegerea religiei grecești. Marija Gimbutas (în cartea *Zei și zeițe ale Europei Vechi (7.000 – 3500)*). Mituri, legende și imagini de cult – 1974;

Civilizație și cultură) dimpotrivă, crede că a existat o continuitate între religia și simbolurile religioase paleolitice și cele neolitice, în ciuda faptului că tipul de economie este fundamental altul. Autoarea ignoră faptul că cele dintâi reprezentări plastice apar în Orient, unde nu există antecedente din paleolitic, iar în Europa Centrală, unde există reprezentări antropomorfe în paleolitic, nu există o plastică neolitică antropomorfă timpurie, iar pictura rupestră tipică paleoliticului dispare fără urmă. Ca atare nu prea exista elemente de continuitate. Ea reconstituie chiar un panteon neolitic reprezentat prin destul de multe zeițe, de obicei de sex feminine, cum ar fi: Zeița-pasăreun hibrid cu cap de bufniță, Zeița-șarpe, Zeița-pește, Zeița nașterii și a vieții, Zeița gravidă, Zeița regenerării și transformării. Sunt total neclare atributele și atribuțiile acestor zeițe care de multe ori se suprapun. După aceeași autoare, zeii masculini sunt puțini. De obicei principiul masculin este reprezentat de un animal sălbatic (taurul sau bucraniul sau numai cornul, de exemplu) sau de reprezentările de falusuri. În general, discursul autoarei este destul de slab argumentat și a dat naștere unor interpretări forțate, surse de inspirație pentru tot

felul de diletanți. O altă atitudine este cea a lui Vladimir Dumitrescu care este foarte rezervată și care de fapt ocolește definirea religiei neolitice. V. Dumitrescu se refugiază în studiul dintr-o perspectivă artistică a plasticii antropomorfe și zoomorfe, drept urmare publică mai multe cărți pe această temă: *Arta preistorică în România*, *Arta neolitică în România*, *Arta culturii*

Cucuteni. Autorul abuzează prin descrieri nesfârșite, urmate de prea puține concluzii despre credințele religioase. Greșeala lui V. Dumitrescu este aceea că integrează în ceea ce se numește artă piese antropomorfe cu modelare canonică, care sunt clar răspunsuri la o comandă religioasă și care limitează cvasi total libertatea de creație a artistului, piesele devenind de fapt niște produse meșteșugărești, artizanale care nu au nimic comun cu obiectul de artă, care, prin definiție, presupune unicitatea. În general, autorul este adept al teoriei ex oriente lux, deci consideră că neoliticul european este tributar Orientului, care are.

I din toate punctele de vedere, un avans cronologic de două milenii. Potrivit lui, spațiul balcanic este indisolubil legat de Asia Mică și Orient în general. Drept urmare, religia neolitică din România are similitudini cu cea din Orientul Apropiat.

I o atitudine interesantă și nuanțată față de plastica antropomorfă neolitică o are, în literatura românească mai nouă, Dan Monah. El face un mare efort de înțelegere a religiei neolitice pornind de la artefactele arheologice și contextul lor de descoperire. Are o atitudine

J – creatoare, dar care uneori rămâne vizibil dependentă de interpretările Mariei Gimbutas, ale J...; lui Melaart sau ale lui Mircea Eliade, ultimul cercetător al religiilor dintr-o perspectivă

1 – etnoculturală, care a studiat foarte puțin izvoarele arheologice. Totuși are o gândire pozitivă și mai prolifică în planul ideilor, care îndeamnă la descifrarea plasticii

— 1 antropomorfe în funcție de contextul arheologic, în funcție de sexul, dimensiunea, detaliile

23

anatomice sau gestică statuetelor. Există bănuiala că unele statuete nu-i reprezintă neapărat pe zei, ci poate pe muritori în poziție de adorație. În această categorie ar intra mai ales statuetele cu brațe

îndoite din cot și ridicate în sus. Dumitrescu exclude posibilitatea să fie vorba de adoratori pentru că, spune el, toate statuetele sunt feminine, fapt ce ar duce inevitabil la concluzia că bărbații sunt lipsiți de fervoare religioasă. Reprezentările androgine au fost considerate de Monah ca reprezentând o divinitate primordială care avea capacitatea de autoreproducere. Piese de mici dimensiuni, din os sau din aur, au avut în mod clar funcționalitate de pandantive și se bănuiește că au fost folosite pentru caracterul lor magic, pentru calitățile lor apotropaice. Piese perforate sugerează că ele erau fixate pe suporturi sau pereți. Piese din morminte ar putea fi puse în legătură cu o divinitate protectoare a morilor. Decorul unor statuete Cucuteniene a fost interpretat de Gh. Buțureanu ca indiciu de tatuaje, de alții ca aducând aminte de fesele în care erau înfășurate mumiile egiptene, sau ca indicând mușchii, detaliile anatomice sau piesele de vestimentație. Iată, deci, că interpretările sunt foarte deosebite.

Se crede ca sistemul religios neolitic era unul dual, bazat pe două principii contrare și complementare: masculin și feminin. Principiul masculin este mai puțin pregnant și adesea se ascunde sub reprezentări de tauri, coarne, phalusuri. Dualismul ar fi dovedit de reprezentările androgine, scenele de hierogamie (frecvente în arie Cucuteni, la Trușești). Potrivit lui M. Eliade, androginia ar exprima totalitatea și coincidența contrariilor. Principiul feminin este redat mai explicit prin statuete antropomorfe feminine, dar și prin simboluri: romburi, spre exemplu. Legătura reprezentărilor feminine cu fertilitatea ar fi sugerată prin reprezentări de femei gravide, în poziție de naștere sau cu o ramură pe pântec (arie Cucuteni), dovadă că pântecul este asimilat cu glia fertilă. O altă ipostază ar fi aceea de femeie strămoasă. Este vorba de reprezentările de femei bătrâne, cu sâni căzuți. Se spune adesea că principiul masculin ar fi secundar deoarece, procentual, reprezentările masculine sunt puține și par a avea o poziție subordonată. Principiul masculin este redat pars pro toto, prin convenție. Adică sub formă de coarne, phalusuri, bucranii. Este greu de crezut că principiul masculin ar fi fost socotit secundar. În fond, biologic vorbind, principiul masculin este mai prolific decât cel feminin, continuitatea speciei bazându-se pe existența a cât mai multor femei. Fără îndoială că religia s-a împletit cu magia. Printre ritualuri magice de la nivelul neoliticului se numără depunerile de bucranii în

gropi, în ariile Boian și Precucuteni. Reprezentările de animale sunt legate și ele de practici magice pentru succes la vânătoare sau pentru sporirea turmelor.

Alte piese de recuzită folosite în cult (paraphernalia)

Au fost identificate o serie de pișe care au fost utilizate ca recuzită în ceremonii religioase:

1. Piese de mobilier miniaturale din lut. Cele mai frecvente sunt măsuțele cu patru picioare sau scaunele și tronurile, tipice, mai ales, pentru culturile Stârcevo-Criș și Precucuteni.

Adesea scaunele Precucuteni au spătare modelate în formă de coame, posibil o întruchipare a simbolului masculin.

2. Altare miniaturale arată exact ca măsuțele, dar au o cupă în centru.

3. Zuruitori din lut, modelate în formă de păsări, cu pietricele în interior. Sunt destinate unor ceremonii însoțite de muzică. Se cunosc mai multe piese din aria culturii Gumelnița.

4. Falusuri din lut. Se cunosc din aria Cucuteni. Se crede că erau folosite în cursul unor orgii

1.

24

sacre, în oficierea unor ritualuri pentru fertilitate.

5. Machete de construcții (de case sau sanctuare sau hambare). Se întâlnesc în ariile culturilor Vinca (8 bucla Turdaș), Cucuteni (Kolomiscina, Popudnia, Suskova).

Gumelnița, Stoicani Aldeni. S-a crezut că sunt machete de case, cu caracter profan sau căsuțe ale spiritelor protectoare sau ale strămoșilor. Nicolae Vlăssă a lansat ipoteza că sunt recipiente pentru păstrarea unor rezerve intangibile de cereale, deci un fel de hambare simbolice, în care se păstrau semințele în ideea de a fi sacralizate în cadrul unor ceremonii religioase care aveau ca scop asigurarea fertilității solului. Ideea i-a fost sugerată de unele ritualuri cunoscute din Grecia clasică. Astfel, se știe că exista o sărbătoare patronată de zeița

Athena în care erau arse cereale pe vatră. Cenușa rezultată era apoi amestecată cu semințele destinate însămânțării. Tot din Grecia se cunoaște o sărbătoare numită Kalligenia, în cinstea

Demetrei, ocazie cu care se proceda în același mod. În aria

culturii Cucuteni se cunosc niște reprezentări de sanctuare deschise, fără acoperiș, la Ghelăiești și Podei-Tg. Ocna. Sunt circulare, iar în interiorul lor au fost descoperite statuete, tronuri, jertfelnice și râșnițe. Sunt considerate a reprezenta casa ideală, locuința familiei celeste.

6. Vase pentru libații. Aceste vase sunt prevăzute cu un cioc sau o țeavă.

7. Vase antropomorfe care fie că sunt modelate în forma trupului uman, fie au figurate pe gât detalii anatomice ale feței umane. Cele mai spectaculoase vase antropomorfe se cunosc din aria culturii Gumelnița (Zeița de la Vidra, vasul de la Sultana). Din aceeași arie se cunosc multe vase care sunt susținute de reprezentări antropomorfe. Din aria culturii

Cucuteni provin suporturi de vas de tip horă: Frumușica, Ipotești, Larga Jijia, Traian. Sunt de obicei 6 siluete feminine, foarte stilizate, înălțuite într-un dans ritual. O altă serie de vase sunt vase comune care au însă pe ele reprezentări în relief de siluete umane, redată foarte schematic. Le-am aminti în chip special pe cele din aria Culturii Cucuteni care reprezintă scene de acuplare (celebrul vas de la Brânzeni).

Clădiri de cult

Cel mai vechi sanctuar a fost descoperit de Gh. Lazarovici în aria culturii Vinca, la Parța (jud. Timiș). De fapt este vorba de două sanctuare suprapuse, unul de 12, 5 x 7 m, altul de 6, 6 m. În interiorul lor au fost descoperite statui masive din lut, vetre portative, tăvi pentru ofrande, vase de cult antropomorfe și zoomorfe. De la Căscioarele se cunosc alte două sanctuare. Primul, cel mai vechi, aparține fazei Spanțov a culturii Boian. Este o clădire cu două încăperi, de 16 x 10 m, cu pereții pictați. În interiorul clădirii au fost descoperite două coloane tronconice din lut, de aproximativ 2 m înălțime, pictate, care au fost refăcute în 3 rânduri. Despre coloane se crede că nu au avut funcționalitate arhitectonică, V. Dumitrescu întemeindu-și pe ele ipoteza existenței unui cult al coloanei, privită ca axă a lumii, ca mijloc de legătură între pământeni și divinitate. Pe același loc, probabil devenit deja sacru, a existat și un sanctuar mai târziu, care a aparținut culturii Gumelnița. Așadar și la Parța și la Căscioarele locul destinat sanctuarului este folosit o lungă durată de timp, o dată folosit în acest scop devine sacru. Alte sanctuare se cunosc din ariile culturilor

Precucuteni, Petrești și Cucuteni. Din arie Precucuteni este de amintit sanctuarul de la Sabatinovka, de formă rectangulară, prevăzut cu un cuptor, lângă care au fost descoperite 5 râșnițe și 5 statuete feminine antropomorfe. Pe o latură a sanctuarului se afla o laviță din pământ cruțat pe care au fost găsite 16 statuete feminine, tronuri miniaturale din lut și vase. O altă piesă interesantă, aflată în interiorul sanctuarului, este un tron din lut în mărime naturală. Din arie Petrești se cunosc sanctuare la Ghirbom și Pianul de Jos. În arealul culturii Cucuteni s-au descoperit mai multe clădiri sau complexe fii

I

25

de cult. La Mărgineni a fost dezvelită o clădire care avea în interior un cuptor terminat în partea superioară cu un suport ce purta un cap antropomorf din lut. La Trușești-Țuguieța, din 93 de construcții se crede că 6 au fost clădiri de cult pentru că în inventarul lor au fost descoperite statui monumentale din lut.

O altă serie de descoperiri au fost interpretate ca fiind machete ale unor construcții de cult. Ele se cunosc din aria culturii Gumelnița-Căscioarele -, dar mai ales din arie Cucuteni-Tripolie. În această din urma arie culturală există atât modele de sanctuare acoperite, ca de exemplu cel de la Kolomișcina, cât și deschise, fără acoperiș, ca cele de la Popudnia, Suskova și Ghelăiești. Ele au în interior statuete antropomorfe, râșnițe, vetre cruciforme (jertfelnice), cuptoare. Piese au fost interpretate atât ca locuințe profane (V. Dumitrescu), cât și ca locuințe ideale ale familiei celeste (Marija Gimbutas, Dan Monah). Alte descoperiri din arie Cucuteni au fost interpretate ca fiind complexe de cult. La Ghelăiești, spre exemplu, au fost descoperite într-o clădire 6 vase dispuse în cerc, având în centru un vas așezat cu fundul în sus, sub care se aflau 4 statuete antropomorfe. 4 statuete acoperite cu un vas, asociate cu un vas de libații, sunt cunoscute de la Buznea, iar la Văleni au fost descoperite pe podeaua unei locuințe 5 phalusuri din lut. Există și amenajări destinate cultului în cadrul unor locuințe. Spre exemplu la Poduri (cultura Precucuteni) a fost identificat un vas deposit, care conținea 13 tronuri miniaturale din lut și 21 de statuete antropomorfe, care erau acoperite cu paie. Se crede că este vorba de piese de cult care erau depozitate în intervalul dintre două ceremonii religioase.

Apariția sanctualelor este un semn că gândirea religioasă se constituie într-un sistem coerent, este un indiciu al apariției zeilor comunitari sau tribali. Nu este desigur exclus ca, în continuare, să existe zei casnici, protectori ai casei sau familiei.

Manifestări cu caracter religios

Este clar că o serie de gesturi religioase nu au lăsat urme identificabile arheologic, fapt pentru care ele ne rămân necunoscute. Printre formele de manifestare religioasă au fost, totuși, identificate unele, precum ofrandele de întemeiere a unor construcții. Sunt dovedite de descoperirea unor depozite de vase depuse în gropi, peste care au fost ridicate mai apoi clădirile. Există chiar unele situații, în aria Cucuteni, care au fost interpretate a fi sacrificii umane pentru întemeierea unor clădiri. Sub o locuință de la Glina, din aria culturii Boian, a fost descoperit un schelet de copil care e considerat tot o ofrandă de întemeiere. Tot printre manifestările rituale trebuie amintite dansurile. Practicarea lor este sugerată de figurine antropomorfe surprinse în pași de dans-Ipotești (cultura Cucuteni-figurină masculină) sau de vasele de tip horă. Este apoi bănuită desfășurarea unor ceremonii în care muritorii purtau măști prin care se identificau cu zeii în cadrul unor spectacole dramatice care reactualizează timpul primordial sau care interpretează mituri cosmogonice. Practica este bănuită mai ales pentru arealul culturii Vinca, în aria căreia au fost descoperite foarte multe statuete care poartă o mască pe față. Ritualurile orgiastice pentru fertilitate și fecunditate sunt sugerate de descoperirea unor phalusuri din lut sau de redarea pe unele vase a unor scene de acuplare.